

**Jerzy Wojtczak, Marek
Starowieyski, Józef Naumowicz,
Kazimierz Obrycki, Tomasz
Waliszewski**

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 60/1, 125-134

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. KOMUNIKATY. Przekład życiorysów Romana, Lupicyna i Eugendusa. II. PUBLIKACJE. 1. *Augustinus Lexikon*. — 2. „Biblia wszystkich czasów”. — 3. *Latinitas Christiana*. — 4. Leoncjusz z Konstantynopola. III. SPRAWOZDANIA. Sympozjum Koła Naukowego Studentów Archeologii Chrześcijańskiej ATK (Warszawa, 14 kwietnia 1989 r.)*.

I. KOMUNIKATY

Przekład życiorysów Romana, Lupicyna i Eugendusa

Obchodzona w r. 1980 tysiąc pięćsetna rocznica urodzin świętego Benedykta stała się zachętą do badań okoliczności i warunków powstania życia monastycznego na zachodzie Europy. Publikowane w tym czasie rozprawy i artykuły skłaniają do dalszych studiów nad różnymi formami życia zakonnego, które stało się ważnym elementem życia Kościoła. W przemówieniu wygłoszonym w roku 1980 do niektórych członków Zrzeszenia Świętego Benedykta, patrona Europy, papież Jan Paweł II tak się wyraził: „Otrzymaliście łaskę szczególnego uwrażliwienia na dzieło realizowane od piętnastu wieków przez świętego Benedykta i jego synów. Oby ten dar Boga dopomógł wam do coraz pełniejszej służby dla Kościoła i dzisiejszego społeczeństwa, z zapalem i poczuciem rzeczywistości, cechującym uczniów patriarchy zachodnich mnichów. Rozwijajcie w sobie i wzbudzajcie wokół was zamiłowanie do kontemplacji i do życia wartościami duchowymi”.

Potrzeba rozwijania tych zainteresowań i kontynuowania tych studiów jest nazbyt oczywista, by trzeba było ją tutaj obszernie uzasadniać, a skromny dorobek polskiej patrologii w tej dziedzinie stanowi dodatkową pobudkę do działań na tym polu. Ważnym wydarzeniem było ukazanie się przed kilkoma laty tłumaczenia elementów reguł zakonnych, opublikowane jednak w szczupłej ilości egzemplarzy pojawiło się też kilka mniejszych pozycji związanych z tą tematyką.

W instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego w ramach zajęć fakultatywnych zainicjowana została lektura biografii twórców życia monastycznego w Galii, tzw. Ojców z Jury.

Po dokładnej interpretacji tekstu wraz z uwzględnieniem zjawisk językowych i stylistycznych (życiorysy są nader cennym zabytkiem językowym i stanowią znakomity obiekt badań dla filologii patrystycznej) przystąpiono do tłumaczenia tekstu życiorysów Romana, Lupicyna i Eugendusa z zamiarem późniejszego ich skomentowania i opatrzenia istniejącym już wstępem z myślą o późniejszej publikacji. Znajomość życiorysów Ojców z Jury ma znaczenie tym większe, gdyż wpłynęły one w znacznym stopniu na redakcję *Reguły* świętego Benedykta.

Silnie zretoryzowany, a stanowiący doskonały przykład artystycznej prozy łacińskiej u schyłku cesarstwa język stwarza duże trudności przy opracowywaniu przekładu polskiego, uczestnicy zaś konwersatorium nie chcą zrezygnować z szaty językowej uwzględniającej poprawność przekładu i zarazem szanującej poczucie estetyki czytelnika: cel ten jest tym ważniejszy, że przekład ma być pierwszą pełną polską wersją życiorysów trzech wymienionych opatów klasztoru w Condatisco.

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest ks. Kazimierz O b r y c k i, Warszawa.

Istnieje wszakże nadzieja, że żmudna i w trudnych warunkach prowadzona praca zaowocuje tekstem przybliżającym polskim badaczom i miłośnikom literatury patrystycznej mało jeszcze znane, a tak ważne źródło poznania kolebki życia monastycznego na zachodzie Europy na przełomie V i VI wieku.

Jerzy Wojtczak, Warszawa

II. PUBLIKACJE

1. „Augustinus Lexikon”

Plan wydania słownika do dzieła św. Augustyna był już sygnalizowany w biuletynie (CTh 51, 1981, z. 2, 157—159), stąd nie potrzeba analizować zamierzeń wydawców. Ukazały się już dwa zeszyty (dokładniej zeszyty 1—3 tomu pierwszego w dwóch fascykułach liczących LV+470 kolumn) obejmujące hasła *Aa-as*, wydane w Bazylei w latach 1986—1987 przez wydawnictwo Schwalbe. Zawierają one 80 artykułów różnej długości: od kilku wierszy, szczególnie jeśli chodzi o adagia (np. *accedit verbum et fit sacramentum* lub *adiutorium quo, adiutorium sine quo non*), aż do haseł—monografii liczących po kilkadziesiąt stron, jak *Africa*, *Abraham* czy *Adam*, z mapami i tablicami.

Oto zestaw głównych haseł (lemmy w słowniku podawane są po łacinie):
 postacie biblijne: *Aaron*, *Abel*, *Abraham*, *Adam*;
 hasła osobowe: *Adeodatus*, *Agrippinus*, *Alypius*, *Ambrosius*, *Antoninus Fussalensis*, *Antonius Aegyptius*, *Apuleius*, *Aristoteles*;
 herezje: *Abelaim*, *Apollinaristae*, *Ariani*, *Adimantus*;
 nazwy geograficzne: *Aegyptus*, *Afer (Afri)*, *Africa*, *Arelatum*;
 dzieła św. Augustyna: *De acedarnicis*, *Acta c. Fortunatum Manichaeum*, *C. Adimantum*, *Admonitio donatistarum de Maximianistis*, *Adnotationes in Hiob*, *C. adversarium Legis et Prophetarum*, *De adulterinis coniugiis*, *De agone Christiano*, *De anima et eius origine*, *De quantitate animae*;
 terminy literackie: *aenigma*, *allegoria*, *apocrypha*;
 wspomniane dwa adagia;

terminy filozoficzno-teologiczne, które tu przeważają: *abstinentia-continentia*, *Academia*, *accidens*, *actio-contemplatio*, *abortus*, *admonitio*, *adventus Christi*, *adulatio*, *adulterium*, *aequalitas*, *aetas*, *aeternitas*, *affectus*, *agon*, *alienatio*, *ambitio*, *amicitia*, *amor*, *angelus*, *anima-animus*, *animal*, *annus*, *antichristus*, *apostolus*, *apparitio*, *appellatio*, *appetitus*, *arithmeticum*, *ascensio*, *ascensio Christi*;

terminy liturgiczne: *alleluia*, *altare*, *amen*;

oraz inne terminy: trudne do ujęcia w jakies kategorie jak zwierzęta: *aquila*, *aranea*, *apis*, *asinus*, czy też *amphiteatrum*, *armarium*, *archivum*. Samo to zestawienie pokazuje bogactwo i rozległość horyzontów oraz informacji zawartych w słowniku.

Hasła są napisane po niemiecku, angielsku i francusku. Każde z nich jest zaopatrzone w obszerną bibliografię, w której, jak zwykle w tego rodzaju dziełach, brakuje polskich publikacji, np. tłumaczeń omówionych tu pism, np. dialogów filozoficznych oraz opracowań, nawet tych napisanych w językach dostępnych dla autorów słownika, np. pracy niżej podpisanego *Les apocryphes chez les écrivains du IVe siècle*, w: *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae VI*, Bruxelles 1983, 132—141. Z polskich opracowań udało mi się znaleźć jedynie pracę profesora Uniwersytetu Wrocławskiego, T. Kotuli o zgromadzeniach prowincjonalnych w Afryce.

Trudno omawiać tu poszczególne hasła ze względu na ich różnorodność. Ich autorami są przeważnie dobrze znani badacze św. Augustyna — teologowie, filozofowie, historycy, co zapewnia hasłom wysoki poziom. Brakiem

natomiast słownika jest zbyt mała liczba odnośników, które, jak wiemy, znacznie pomagają w używaniu słowników i encyklopedii.

Otrzymaliśmy dzieło powstałe przy współpracy uczonych zachodnioeuropejskich i amerykańskich, które będzie służyć nie tylko badaczom św. Augustyna i literatury łacińskiej IV/V w., ale także literatury patrystycznej w ogóle, a także średniowiecznej ze względu na ogromny wpływ, który wywarł na nią św. Augustyn.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

2. „Biblia wszystkich czasów”

To tytuł nowej kolekcji *Bible de tous les temps*, ukazującej miejsce i rolę Pisma Świętego w świecie zachodnim od początków chrześcijaństwa aż do czasów współczesnych. Otrzymujemy dzieje recepcji tej jedynej księgi w swoim rodzaju: w jaki sposób była ona czytana, odkrywana i przeżywana na przestrzeni wieków; jakie były przekłady, komentarze, metody egzegetyczne; jak kształtowała ona wiarę, teologię, duchowość oraz stanowiła ciągłe nowe zaczyn dla społeczeństw i kultury.

Kolekcja zaplanowana na siedem tomów została podzielona chronologicznie: okres patrystyczny grecki (tom 1) i łaciński, (t. 2 oraz t. 3 poświęcony św. Augustynowi), średniowiecze (t. 4), okres Reformacji (t. 5) i Oświecenia (t. 6), czasy współczesne (t. 7). Mówi się jednak o potrzebie dalszych tomów, ukazujących rolę Pisma Świętego na Wschodzie i w prawosławiu, w kulturach Azji, Afryki i Ameryki. Warto zaznaczyć, że to przedsięwzięcie zainicjował i prowadzi patrolog Charles Kannengieser.

Zwróćmy uwagę na trzy tomy patrystyczne:

Tom 1: *Le monde grec ancien et la Bible*, Paris, 1984, Beauchesne; pod redakcją C. Mondéserta, autorzy artykułów: W. Rordorf, I.-H. Dalmais, M. Simon, E. Osborn, A. Le Boulluec, V. Saxer, G. Dorival i inni. C. Mondésert podkreśla we wstępie, jak ważny i uprzywilejowany był świat grecki w formowaniu się ksiąg Pisma Świętego oraz początków wiedzy biblijnej. Potwierdzają to artykuły, które rozpoczynają tom, traktujące o genezie Septuaginty i jej roli jako Biblii chrześcijańskiej, o znaczeniu egzegezy Filona Aleksandryjskiego oraz o powstaniu Nowego Testamentu i jego miejscu w pierwotnych wspólnotach wierzących. Dalsze rozdziały przedstawiają szerszą rolę Biblii w katechezie i sporach teologicznych, w liturgii oraz sztuce. Osobne studia poświęcono wielkim egzegetom piszącym w języku greckim: Ireneuszowi z Lyonu, Klemensowi Aleksandryjskiemu, Grzegorzowi z Nazjanzu, Teodorowi z Cyru — pozostawili oni nie tylko komentarze stanowiące cenne świadectwa sensu Pisma Świętego, ale wypracowali także podstawowe zasady interpretacji tych ksiąg: harmonii Starego i Nowego Testamentu, chrystopologicznego odczytania całości Biblii czy związek Pisma Świętego i tradycji. Ostatnie strony tego tomu kolekcji mówią na temat katen, „Biblii pielgrzymów wschodnich” i Biblii w liturgii jerozolimskiej. Niewątpliwie obraz recepcji Pisma Świętego w świecie greckim, jaki ukazują powyższe dwadzieścia jeden artykułów, nie jest pełny, posiada z konieczności luki. Szczególnie daje się zauważyć brak przyczynków dotyczących roli Biblii w życiu monastycznym czy też egzegezy św. Bazylego Wielkiego i św. Grzegorza z Nyssy. Usprawiedliwić należy jedynie pominięcie Orygenesusa — realizując tom uznano, iż byłoby krzywdą zamieścić o nim jedynie jakiś jeden skromny artykuł i postanowiono poświęcić mu osobny tom (1 bis).

Tom 2. *Le monde latin antique et la Bible*, 1987, red. J. Fontaine i Ch. Pietri. Tom bardziej systematyczny i przekrojowy, podzielony jest tematycznie na cztery części. Zawartości nadają mu ciekawe wstępy do każdej

części dzieła, napisane przez redaktorów tomu. Pierwsza część tomu dotyczy przyjęcia Pisma Świętego na Zachodzie w językowej szacie Hellenów, ukazuje pierwsze łacińskie tłumaczenia i wydania oraz początki badań biblijnych (J.-C. Fredouille, J. Gribomont, P. Petimongin). „Ze światem łacińskim Biblia nie nawiązała stosunków podobnych do tych, jakie łączyły ją w sposób naturalny ze światem greckim”. Musiało dokonać się „językowe przeszczepienie Pisma Świętego na starą oliwkę łacińską”. Cechą świata łacińskiego było też „burzliwe, ale twórcze spotkanie Biblii z wykształconymi elitami”, prowadzące do „owocnego aliansu, który wzbogacił i przekształcił literackie i duchowe dziedzictwo Rzymu na Zachodzie”. (s. 11–23). Druga część tomu poświęcona jest miejscu Pisma Świętego w życiu wspólnot chrześcijańskich, kolejno w inskrypcjach, liturgii, ikonografii, aktach męczenników i synodach (Ch. Pietri, Y.-M. Duval, J. Gaudemet). Jak piszą redaktorzy we wstępie do tej części: „Kościół łaciński w końcu starożytności rozwija ogromny wysiłek pastoralny... Przypomina uporczywie o obowiązku niedzielnego udziału w liturgii... Organizuje system czytań — liturgię Słowa Bożego... Lud wierny uczy się śledzić od Starego do Nowego Testamentu czytania typologiczne historii zbawienia” (s. 153–154). Trzecia część tomu dotyczy biblijnej inspiracji duszpasterstwa, przepowiadania, życia monastycznego, hagiografii (V. Saxer, G. Nauroy i in.). Przypomina rolę „testimoniów” biblijnych na Zachodzie w III wieku oraz znaczenie św. Cypriana dla zbudowania biblijnych podstaw teologii moralnej. Ukazuje egzegezę św. Ambrożego z Mediolanu, opartą na rozległej wiedzy hermeneutycznej: „nie zatrzymuje się ona na wyrazowym sensie Pisma Świętego; każde słowo objawia się jako «sakrament», który kryje wielość sensów... Nadto egzegeta jest raczej pośrednikiem niż komentatorem... Stara się różnymi sposobami usunąć na drugi plan, by nie tworzyć z siebie ekranu i pozostawia Słowo i lud chrześcijański twarzą w twarz w pewnego rodzaju bezpośrednim dialogu” (s. 406–407). W czwartej i ostatniej części znajdziemy artykuły na temat ogromnego dzieła egzegetycznego św. Hilarego i św. Hieronima oraz roli Biblii w teologii i poezji. Burzliwy Hieronim staje się bezpośredni, bliski i braterski, gdy komentuje Pismo Święte w skromnym zgromadzeniu parafialnym w Betlejem. Ten znakomity egzegeta konsekwentnie stosuje zasadę mówiącą, że „cała Biblia mówi o Chrystusie... Cała jest spójna przez jednego Ducha i trzeba ją czytać według tego Ducha, by zgłębić jej tajemnice” (s. 532). Jest też głosem całej tradycji, gdy wzywa do przekraczania sensu wyrazowego; sens ten „niezbędny jako podwaliny, nie stanowi całej budowli: po położeniu fundamentu historii pozostaje przejść z tego poziomu do rzeczywistości duchowych” (s. 538). Ten ciekawy tom kończy bibliografia oraz zawsze przyteczne indeksy.

Tom 3: *Saint Augustin et la Bible*, 1987, red. A.-M. Bonnardière; autorzy artykułów: P.-P. Verbraken, J. Wolinski, L. Verheijen, M. Albaris, M. Moreau i in. Dwadzieścia jeden artykułów wypełnia osiem rozdziałów tomu skupiających się na roli Biblii u św. Augustyna, a więc w latach jego nawrócenia, w jego modlitwie i życiu liturgicznym, w przepowiadaniu, polemice, etyce oraz w jego ogromnym dziele *Państwo Boże*. Duży wpływ na charakter tomu wywarła A.-M. Bonnardière, specjalizująca się w egzegezie biskupa Hippony, znana redaktor serii *Biblia Augustiniana*.

Fakt, że św. Augustyn otrzymał osobny tom, tłumaczy się niewątpliwie miejscem Pisma Świętego w jego życiu i dziełach oraz rolą, jaką jego egzegeza i cała myśl odgrywała w przeciągu wieków. Biskup Hippony jest przykładem człowieka, który przez całe życie odkrywał Biblię, zaprzyjaźniał się z nią. Interesujący artykuł A.-M. Bonnardière, otwierający tom, mówi o inicjacji biblijnej Augustyna: mimo pierwszych trudności w przyjęciu Pisma Świętego wynikających z prób odczytania go w duchu filozofii lub poszukiwania w nim walorów retorycznych, nauczył się on w Mediolanie czytać Biblię w świetle wiary; „odkrył, że to Kościół w liturgii daje ochrzczonym

«sens» Słowa Bożego, które w pełni objawia się jedynie wierzącym” (s. 47). Augustyn nie miał okazji poświęcić się studiom naukowym Biblii jak Orygenes czy św. Hieronim, ale z biegiem lat stawał się coraz bardziej sługą Słowa. Tworzył komentarze zgłębiając z roku na rok bogactwo Biblii „liturgicznej”. Odpowiadał na liczne pytania i problemy dotyczące rozumienia Pisma Świętego. Przyszłym kaznodziejom wyłożył racje potrzeby kultury niezbędnej dla zrozumienia tej księgi oraz technikę sztuki oratorskiej stosowanej do dobrego głoszenia tekstów świętych. Znana jest także jego reguła dotycząca jedności Pisma Świętego: „Nowy Testament w Starym się zawiera, Stary zaś w Nowym się wyjaśnia”.

Pośród licznych artykułów zawartych w tomie, zwróćmy uwagę na pozycję ks. prof. Józefa Wolńskiego pt. *Il a planté satente dans le soleil*. Autor ukazuje, w jaki sposób biblijna kultura św. Augustyna pozwoliła biskupowi Hippony uniknąć w ogólnym nauczaniu podejścia teologicznego, które jest często nazywane „augustyńskim schematem trynitarnym” polegającym na rozważaniu Trójcy Świętej samej w sobie, w oderwaniu od dzieła zbawienia. Św. Augustyn, wierny tradycji biblijnej, przedstawia całość tajemnicy chrześcijańskiej, w której Bóg jest razem z człowiekiem, a człowiek z Bogiem; i w której Chrystus jak słońce rozciąga wpływ na Kościół i całe stworzenie.

ks. Józef Naumowicz, Warszawa

3. „Latinitas Christiana”

Wydawnictwo Kościoła Ewangelickiego w Berlinie opublikowało w 1987 r. „Wypisy tekstów łacińskich z historii kościoła chrześcijańskiego”, zatytułowane *Latinitas Christiana*. Wypisy te opracował Adolf Lamiński, a współpracowali z nim: Peter Heidric, Rudolf Mau, Jörg Siebert, Elisabeth Wiele i Otto Wittstock. *Latinitas Christiana* obejmuje dwa tomy. Pierwszy zawiera teksty łacińskie wybrane z liturgii, Biblii oraz teksty ludowej łaciny, drugi zaś podaje inne teksty chrześcijańskie w układzie chronologicznym. Głównym założeniem „Wypisów” była pomoc w dydaktyce, we wprowadzeniu bowiem czytamy: „powyższy zbiór... nie jest wyczerpującą antologią łaciny chrześcijańskiej, lecz jedynie zbiorem ściśle określonych tekstów, które mogą służyć do nauki łaciny, jak też do prowadzenia ćwiczeń i do lektury na wydziałach teologicznych” (s. 7). Stąd też na początku pierwszego tomu znajduje się krótki zarys rozwoju języka łacińskiego, ze szczególnym uwzględnieniem łaciny chrześcijańskiej; zwrócono uwagę na zachodzące w ciągu wieków zmiany w fonetyce, morfologii, słownictwie i składni. Na początku każdego tytułu umieszczono krótsze lub dłuższe wprowadzenie historyczno-literackie, które służy do właściwego umiejscowienia danego tekstu. Na końcu zaś pierwszego i drugiego tomu zamieszczono konieczne wyjaśnienia, jak słownictwo, zwroty frazeologiczne oraz osobliwości składniowe, by ułatwić tłumaczenie i zrozumienie tekstu. Temu celowi służą też umieszczone na końcu drugiego tomu spisy: autorów, wykorzystanych wydań oraz rzeczowy. Spis autorów na s. 362—65 uwzględnia 81 haseł osobowych (pierwsze: *Alkuin*, ostatnie: *Zwingli*); wiadomości biograficzne umieszczono — jak już wspomniano — przed każdym tytułem. Indeks rzeczowy na s. 366—67 ma 44 hasła (w języku niemieckim) — pierwsze: odpust (*Abläss*), ostatnie: cud (*Wunder*). Te wykazy, jak najbardziej stosowne w tego rodzaju publikacji, podnoszą wartość „Wypisów”.

W tomiku pierwszym rozłożenie tekstów zostało dokonane w oparciu o dwa kryteria: czas i historię gatunków literackich. Ramy chronologiczne stanowi starożytność chrześcijańska i wczesne średniowiecze. W większym natomiast stopniu uwzględniono prozę niż poezję. Zbiór rozpoczyna się liturgicznymi tekstami poetyckimi, używanymi do śpiewu we Mszy św. czy w modlitwach brewiarzowych; są to hymny liturgiczne (*Gloria; Te Deum; In na-*

tivitate Domini; In die Pentecoste; In quadragesima ad completorium; Media vita; De nativitate Domini) i cztery sekwencje (wielkanocna, na Zesłanie Ducha Świętego, *Stabat Mater dolorosa*, żałobna). Następny tytuł stanowią wyznania wiary, używane przede wszystkim przy chrzcie (rzymskie, apostołskie, nicejsko-konstantynopolskie i *Quicumque* Pseudo-Atanazego). Kolejny tytuł — to urywki Pisma Św. Starego i Nowego Testamentu w wersji Wulgaty; wśród nich znajduje się sześć psalmów (poezja). Następnie zaprezentowano nowelę średniowieczną *Disciplina clericalis* Piotra Alfonsi, która była podręcznikiem życia moralnego w średniowieczu. Z kolei są urywki innej książki popularnej w średniowieczu, a mianowicie *Legenda aurea* Jakuba de Voragine; są to życiorysy świętych Mikołaja, Ambrożego, Jerzego, Krzysztofa, Hieronima. Tomik ten kończy 11 fragmentów z dzieła *Gesta Romanorum*, które było niezwykle poczytne w późnym średniowieczu; jest to zbiór legend, opowiadań, anegdot i baśni z historii rzymskiej, które nie miały wiele wspólnego z faktami historycznymi.

Tomik drugi ma 47 tytułów, które w układzie chronologicznym dokumentują takie typy piśmiennictwa: literatura pogańska, piśmiennictwo antyku chrześcijańskiego, literatura chrześcijańska średniowiecza, piśmiennictwo epoki nowożytnej aż po czasy współczesne. Wybór tekstów jest zatem bardzo rozległy; można powiedzieć, że wyczerpujący. Jest też wielorako reprezentatywny odnośnie do tematyki, form literackich, autorów, epok kulturowych i stopnia trudności. Jeżeli zaś chodzi o podział na poszczególne epoki, to akcent został równomiernie rozłożony: na antyk chrześcijański przypada 17 tytułów, na średniowiecze — 18 tytułów i na epokę nowożytną — 12 tytułów. Jedynie literaturę pogańską reprezentują dwaj autorzy: Tacyt (*Roczniki* XV, 44) i Pliniusz Młodszy (*List* 96/97); są to wypowiedzi na temat chrześcijan.

Piśmiennictwo antyku chrześcijańskiego — co nas szczególnie interesuje — jest szeroko reprezentowane. Zostali tu uwzględnieni następujący pisarze: Ireneusz z Lyonu (*Adversus haereses* III 1,1—2,3, 1,3,2), Tertulian (*Apologetius* 10,39,40; *De praescriptione haereticorum* 19—21; *Adversus Praxean* 2), Nowacjan (*De Trinitate* I 1—9; XXIX 163—172), Cyprian (*De catholicae ecclesiae unitate* 4—5; *Epistula* 71), dekrety synodu w Elwirze (dotyczące chrześcijan i bałwochwaltwa, prawa małżeńskiego, handlu duchownych, chrztu), Laktancjusz (*Divinae institutiones* V 6—8; *De mortibus persecutorum* II 1,2; XLVIII 1—13), Hieronim (*Epistula* 107, 4—12), Augustyn (*Confessiones* 1,1,1; 6,3,3; 8,12,29; 9,7,15; 9,10,23—26; *De spiritu et littera* IX 15; *De civitate Dei* 14, 1,4; *Tractatus in Joannis evangelium* LXXX 3), Wincenty z Lerynu (*Commonitorium* II 1—3; III 4), Leon W. (*Epistula ad Flavianum* 2—4), Gelazy I (*Epistula* 12, 2—8), Eugipiusz (*Vita sancti Severini* VII.XI.XXII.XL), Benedykt z Nursji (*Regula* 5,7), Grzegorz z Tours (*Historiarum libri decem* II, 30,31), Grzegorz W. (*Epistula* XI, 56), Beda Wielebny (*Historia ecclesiae gentis Anglorum* III, 25). Ostatnim tytułem, który można zaliczyć do starożytności chrześcijańskiej, są pisma Bonifacego, apostoła Niemiec (przysięga biskupia z 30.11.722 oraz list 50 do papieża Zachariasza).

Wiele też miejsca zajmuje w *Latinitas Christiana* literatura chrześcijańska średniowiecza. Ilustrują ją przede wszystkim pisma urzędowe, które są świadectwem życia politycznego i religijnego średniowiecznej Europy; są to dokument zwany *Darowizną Konstantyna* z VIII w., postanowienia Karola W. (*Capitulatio de partibus Saxoniae; Epistula ad Leonem III papam*), pismo Grzegorza VII (*Dictatus papae*), pismo Humberta i ekskomunika rzucona na Cerulariusza, konkordat wormacki z 23.9.1122, list Innocentego III i dekret Soboru Laterańskiego IV, bulla *Unam sanctam* Bonifacego VIII. Obraz piśmiennictwa średniowiecznego dopełniają dzieła ówczesnych teologów i filozofów; są to: Alkuin (*Epistula* 110), Anzelm z Canterbury (*Prologion* I—III; *Cur Deus homo* I, 1—3.10—11.20—21; II, 1.4.6—7.18.22), Piotr Abelard (*Sic et non, prologus*), Bernard z Clairvaux (*De diligendo Deo* XV; *De consideratione*

2,VI,9—11; 2,VII,14; 2,VIII,15,16; 2, IX,18; 2,XIV,23; 4,III,6,7; 4,VII,23), Piotr Lombard (*Sententiarum libri quatuor* IV,14.16.18), Franciszek z Asyżu (*Regula A*), Bonawentura (*Itinerarium mentis in Deum* I,1—15; II,1—13; VII,1—6), Tomasz z Akwinu (*Summa theologiae* I,q,II,a.1.2.3; I—II,q,I,a.7; q,III,a.1.8; q,V,a.7; q,CVI,a.1.2; q,CVIII,a.1), Jan Hus (*Tractatus de ecclesia* I,XII), *Imitatio Christi* (I,1; I,5; I,15; II,12), Erazm z Rotterdamu (*De libero arbitrio diatribe* II b 5—8).

Zestaw piśmiennictwa epoki nowożytnej zwraca na siebie szczególną uwagę z tej racji, że rozłożenie tekstów zostało dokonane w oparciu o kryterium religii. Tak więc umieszczono obszerne urywki z pism głównych autorów reformacji: Marcin Luter, Filip Melanchton, Huldrych Zwingli, Jan Kalwin; jest też podany tekst *Confessio Augustana* i fragmenty z *Apologia Confessionis Augustanae*. Po nich zaś następują wyjątki z dokumentów Soboru Trydenckiego. Z kolei zestawiono fragmenty pism Roberta Bellarmina, jednego z reformatorów Kościoła katolickiego po Soborze Trydenckim, z pismami teologów protestanckich tego okresu: Jana Jakuba Rambacha i Jana Wawrzyńca Mosheima. Publikację *Latinitas Christiana* kończą teksty wyjęte z dokumentów Soboru Watykańskiego I (*Constitutio dogmatica prima de Ecclesia Christi*), fragmenty encykliki Jana XXIII *Pacem in terris* oraz wyjątki dokumentów Soboru Watykańskiego II (*Constitutio dogmatica de Ecclesia; Decretum de oecumenismo; Constitutio dogmatica de Divina Revelatione*).

Latinitas Christiana jest przeznaczona dla studentów teologii protestanckiej. Biorąc pod uwagę walor dydaktyczny tej publikacji oraz jej ekumeniczny charakter można z całym powodzeniem wykorzystać ją również do nauki łaciny w seminariach duchownych i na wydziałach teologii katolickiej.

ks. Kazimierz Obyrecki, Warszawa

4. Leoncjusz z Konstantynopola

W jednym z poprzednich biuletynów donosiliśmy o odkryciu nowego poety bizantyńskiego, Gabriela Hymnografa (CTh 57, 1987, z. 4, 154n.), natomiast tom siedemnasty *Corpus Christianorum, Series Graeca* przynosi nam wydanie również nowo odkrytego pisarza greckiego, Leoncjusza z Konstantynopola. Homilie wydali C. Datema i P. Allen, (Turnhout 1987, s. 470).

O autorze nie posiadamy jakichkolwiek wzmianek we współczesnych mu źródłach. Znane homilie przypisywano bądź Leoncjuszowi z Bizancjum, bądź Leoncjuszowi z Jeruzolimy (których łączono również w jedno), Leoncjusza z Konstantynopola wyróżnił po raz pierwszy M. Aubineau w wydaniu homilii paschalnych kilku autorów w *Sources Chrétiennes* t. 187, 1972. To, co wiemy o autorze, czerpiemy z jego homilii. Homilie datujemy na pierwszą połowę VI w. Pierwsza nawiązuje prawdopodobnie do trzęsienia ziemi, jakie miało miejsce w Konstantynopolu w 557 r. Powstały one w środowisku konstantynopolskim, które autor zna dobrze. Styl jego homilii wykazuje tendencję do dramatyczności, jaką widzimy w homiletyce maryjnej V w. jeruzolimskiej, a w szczególności sposób u tzw. Euzebiusza Aleksandryjskiego. W homiliach Leoncjusza pojawiają się więc monologi, dialogi, a niektóre fragmenty zbliżone są do poezji. Retoryka Leoncjusza jest oparta na Biblii. Język jego jest bogaty, homilie zawierają *hapax legomena*, słowa rzadkie i złożone. Autor czerpie z homilii dawniejszych pisarzy: Asteriusza z Amazji i Proklusa z Konstantynopola, których fragmenty włącza do swych homilii. Leoncjusz jest kazydzieją ludowym i jego homilie nie podejmują wielkich problemów teologicznych; natomiast nawiązuje do chrystologii, teologii trynitarniej oraz mariologii; niemałe miejsce zajmuje szatan. Znajdujemy u niego również ciekawe wiadomości z dziedziny liturgii, np. że Księga Hioba była komentowana w Wielkim Tygodniu (hon. IV—VI) czy dotyczące wspomnienia św. Jana Chrzcziciela.

Wydawcy opublikowali tylko homilie potwierdzone w rękopisach imieniem Leoncjusza. Oto ich zestaw:

- I. *In Natale S. Ioannis Prophetae*, editio princeps.
- II. *In ramos palmarum*, editio princeps.
- III. *In ramos palmarum*, w dwu wersjach:
  - a. editio princeps,
  - b. PG 61, 715—720.
- IV. *In Iob*, editio princeps.
- V. *In Iob*, ed. Programma Universitatis Litterarum Dorpatensis, 1827, VII—XIII.
- VI. *In uxorem Iob et in proditorem Iudae*, editio princeps.
- VII. *In S. Parasceven*, PG 86, 1933—2004.
- VIII. *In Sanctum Pascha*, SCh 187, 368—384.
- IX. *In resurrectionem Domini*, tamże 430—440.
- X. *In Mesopentecosten*, PG 86, 1976—1993.
- XI. *In Pentecosten*, editio princeps.

M. Sachot proponuje, aby przypisać Leoncjuszowi jeszcze 14 homilii; ich wykaz znajdujemy w *Clavis Patrum Graecorum*, Turnhout 1979, nr (7900). Wydawcy odrzucają tę opinię (por. *Vigiliae Christianae* 40, 1986, 169—182). Homilie są wydane krytycznie: autorzy opierają się na rękopisach z XI—XIII w.; dla niektórych homilii jest ich kilkanaście, dla niektórych jednak tylko po dwa.

Tom niniejszy wydany jest wzorowo, jak wszystkie tomy CChGr: zawiera obszerny wstęp zawierający analizę homilii, omówienie postaci Leoncjusza, jego stylu, teologii, rękopisów i wydań, następnie jest podane krytyczne wydanie homilii z obszernymi wstępami krytycznymi, a w końcu indeksy (słów greckich, cytatów Pisma Świętego oraz kodeksów).

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

III. SPRAWOZDANIA

Symposium Koła Naukowego Studentów Archeologii Chrześcijańskiej ATK (Warszawa, 14 kwietnia 1989 r.)

Po raz czwarty w ciągu ostatnich lat w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie zorganizowane zostało sympozjum archeologiczne; tym razem poświęcone Palestynie okresu rzymskiego i bizantyjskiego. Temat ten, choć od dawna stanowiący ważny nurt badań naszego kierunku, długo nie był podejmowany. Stało się to teraz możliwe dzięki inspiracji dr Barbary Ruszczyk oraz pełnej aprobacie kierownika Katedry Archeologii Chrześcijańskiej, ks. bp prof. dra hab. Henryka Muszyńskiego, naszego długoletniego wykładowcy. Jego obecność była szczególnie cenna ze względu na doskonałą znajomość problematyki badań archeologicznych w Izraelu. Warto podkreślić jest też fakt przygotowania sympozjum wyłącznie siłami studentów zarówno w sferze organizacyjnej, jak i merytorycznej. Do udziału zaproszono absolwentów naszego kierunku, obecnie pracowników Muzeum Narodowego w Warszawie.

Sympozjum rozpoczął ks. bp Henryk Muszyński, wyrażając radość z racji zorganizowania spotkania. Przedstawił program sesji, podkreślił przy tym wagę podjętych w referatach problemów dla obecnego stanu wiedzy o Palestynie.

Sesję, której przewodniczył ks. doc. dr hab. Emil Stanuła, otworzyła referatem *Miejsce procesu Chrystusa przed Piłatem* Grażyna Kultys, absolwentka ATK. Autorka przedstawiła przekazy historyków żydowskich Filona Aleksandryjskiego i Józefa Flawiusza dotyczące miejsca urzędowania namiestnika rzymskiego w Jerozolimie, a także przeprowadziła próbę inter-

pretacji tekstów ewangelicznych mówiących o pretorium jako o miejscu skazania Chrystusa przed Piłatem. Omówiła również kształtowanie się tradycji lokalizującej pierwotnie (do 636 r.) pretorium w dolinie Tyropeon, na zachód od Świątyni. Po najeździe arabskim miejsca skazania Chrystusa szukano na wzgórzu południowo-zachodnim, w okolicach dawnego pałacu Heroda, by w czasach wypraw krzyżowych widzieć je w twierdzy Antonia. W odniesieniu do badań archeologicznych jedynymi ewentualnymi miejscami procesu Chrystusa pozostają pałac Heroda i Antonia.

Przemysław Nowogórski, student V roku, wygłosił referat zatytułowany *Architektura sakralna Góry Oliwnej od IV do XII wieku*. Autor, powołując się na źródła pisane i archeologiczne i umiejętnie przeprowadzając ich krytykę przedstawił formowanie się zabudowy sakralnej Góry Oliwnej aż do przybycia krzyżowców. Na szczególne zainteresowanie zasługiwały związane z wydarzeniami ewangelicznymi kościoły Eleona (którego początki sięgają fundacji Konstantyna) oraz Wniebowstąpienia. Trudności, jakie przysparza badaniom archeologicznym niedostępność wielu terenów, uniemożliwiają pełne poznanie historii Góry Oliwnej.

Kolejne wystąpienie, przygotowane przez absolwenta ATK, Wawrzyńca Orlińskiego noszące tytuł *Herodium Dolne — próba analizy architektonicznej* przybliżyło kompleks założeń związanych bezpośrednio z pałacem — twierdzą Heroda. Zespół powstał w latach ok. 23—15 p.n.e. Według źródeł pisanych (Józef Flawiusz) miejsce to zajmowane było przez powstańców podczas I i II wojny żydowskiej, a po całkowitym upadku zasiedlone zostało w okresie bizantyjskim, prawdopodobnie przez mnichów. W referacie dokonano porównania Herodium z innymi budowlami pałacowymi Heroda oraz budowlami pałacowymi pochodzącymi z tego okresu z terenu Cesarstwa Rzymskiego.

Następnie Sławomir Peters, student II roku, wygłosił komunikat dotyczący fortecy w Masadzie. Zainteresowanie swe skupił na północnej części kompleksu, w której powstał położony na trzech tarasach pałac Heroda. Liczne pozostałości świadczą o funkcjonalności i przepychu tego obiektu, niespotykanym zwykłe w tak odludnych okolicach. Miejsce to w 73 r. n.e., podczas I wojny żydowskiej, naznaczone zostało tragiczną śmiercią obrońców, o czym z wstrząsającą wyrazistością informują źródła archeologiczne.

Druga część sesji rozpoczęta została referatem Katarzyny Zdanowicz, studentki V roku, noszącym tytuł *Zespół pomieszczeń kultowych pod Bazyliką Zwiastowania w Nazaret*. W wystąpieniu omówiono szereg miejsc uznawanych przez tradycję za bezpośrednio związane z domem Maryi. Autorka przedstawiła ewolucję architektoniczną tego kompleksu pomieszczeń i zwróciła uwagę na brak jakichkolwiek źródeł pisanych odnoszących się do niego, co, jak zauważył w dyskusji ks. bp Henryk Muszyński, może być świadomym przemilczeniem historyków starożytnych spowodowanym wątpliwym chrześcijańskim charakterem gminy w Nazaret.

Ostatni referat symposium, noszący tytuł *Relacja Egerii i Piotra z Iberii a badania archeologiczne na górze Nebo — Siyagha*, przedstawiony został przez studenta III roku, Janusza Kamińskiego. Góra Nebo, a właściwie jeden z jej wierzchołków — Siyagha, wiązana jest tradycyjnie z miejscem śmierci Mojżesza. Autor uwypuklił znaczenie, jakie dla identyfikacji miejsca miał fakt odnalezienia *Itinerarium Egerii* i biografii biskupa Piotra z Iberii, a następnie przedstawił wyniki prac wykopaliskowych prowadzonych w obrębie memorii Mojżesza przez archeologów francusko-żydowskich. Badania te wy dobyły na światło dzienne kompleks budynków złożony z bazyliki i klasztoru. Zespół ten, jak zwrócono uwagę, ma istotne znaczenie dla poznania architektury Jordanii okresu bizantyjskiego.

Dyskusje rodzące się po każdym z wystąpień i przeciągające się na prze-rwy świadczyły o zainteresowaniu przybyłych i celowości zorganizowania tego spotkania.

Podsumowania sesji dokonał ks. bp Henryk Muszyński, który wyraził podziękowanie prelegentom i organizatorom symposium oraz gościom zarówno pracownikom ATK, jak i przybyłym z zaprzyjaźnionych ośrodków naukowych. Szczególnie cenna i rodząca nadzieję na przyszłą współpracę była obecność przedstawiciela Ośrodka Informacji i Współpracy z Ziemią Świętą w Krakowie, o Nikodema G d y k i.

Tomasz Waliszewski, Warszawa